

ISSN 1829-4316

Հայաստանի Հանրապետություն . Գիտությունների ազգային ակադեմիա
Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն

XIX
2 0 1 6

Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն
Ա Շ Խ Ա Տ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն Ն Ե Ր

Հայաստանի Հանրապետություն
Գիտությունների ազգային ակադեմիա
Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն

**ԳԻՏԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

XIX

2 0 1 6

Գյումրի 2016

*«Գիտական աշխատություններ» հոդվածների պարբերական ժողովածուն
հիմնադրվել է 1998թ. ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի Շիրակի հայագիտական
հետազոտությունների կենտրոնի գիտական խորհրդի որոշմամբ (15.01.1998)*

ISSN 1829-4316

Գլխավոր խմբագիր՝ քանասիրական գիտությունների դոկտոր
Ս.Ա. ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

Խմբագրական խորհուրդ՝ Արրահամյան Լ.Հ.(ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմ. գիտ. թեկնածու, պրոֆեսոր), Ավետիսյան Պ.Ս.(ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմ. գիտ. դոկտոր), Բաղիկյան Խ.Գ.(բան. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր), Եզանյան Լ.Գ.(պատմ. գիտ. թեկնածու, առաջատար գիտաշխատող), Խաչատրյան Լ.Ս.(բան. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր), Խաչիկյան Գ.Վ.(բան. գիտ. դոկտոր, դոցենտ), Հարությունյան Հ.Հ.(արվեստագ. թեկնածու, պատասխանատու քարտուղար), Մելքոնյան Ա.Ա.(ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, պատմ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր), Պետրոսյան Ս.Գ.(պատմ. գիտ. դոկտոր, առաջատար գիտաշխատող), Սահակյան Վ.Ա.(հոգեբ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ), Քոսյան Ա.Վ.(պատմ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր)

Ժողովածուն ընդգրկված է ՀՀ ԲՈՆ-ի դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսու -
թյունների հիմնական արդյունքների և դրույթների հրատարակման համար ընդունելի
պարբերական հրատարակությունների ցանկում:

Խմբագրության հասցեն՝ 3101, ՀՀ, Գյումրի, Վ. Սարգսյան 5
Հեռ. +374/312/6 94 77, +374/94/411-228

էլ. փոստ՝ h Kentron@mail.ru
կայքէջ՝ www. shirakcenter.sci.am

**Республика Армения
Национальная академия наук
Ширакский центр арменоведческих исследований**

НАУЧНЫЕ ТРУДЫ

**ВЫПУСК
XIX
EDITION**

SCIENTIFIC WORKS

**Shirak Centre of Armenological Studies
National Academy of Sciences
Republic of Armenia**

Гюмри 2016 Gyumri

"Научные труды" основан в 1989г. решением ученого совета Ширакского центра арменоведческих исследований НАН РА (15.01.1998)
The periodical collection of "Scientific Works" was established in 1998 by the decision of the scientific board of Shirak's Center of Armenological Studies of NAS of RA (15.01.1998)

ISSN 1829 - 4316

Главный редактор: доктор филологических наук
АЙРАПЕТЯН С. А.

Редакционная коллегия: Абраамян Л. А.(член-кор. НАН РА, кандидат ист. наук, профессор), Аветисян П.С.(член кор. НАН РА, доктор ист. наук), Арутюнян А.Г.(кандидат искусствовед., ответственный секретарь), Бадибян Х.Г.(доктор фил. наук, профессор), Еганян Л.Г.(кандидат ист.наук, ведущий н/с), Косян А.В.(доктор ист. наук, профессор), Мелконян А.А (академик НАН РА, доктор ист. наук, профессор), Петросян С.Г.(доктор ист. наук, ведущий н/с), Саакян К.А(кандидат псих. наук, доцент), Хачатрян Л.М.(доктор фил. наук, профессор), Хачикян Г.В.(доктор фил. наук, доцент)

Editor-in –chief: Doctor of Philological Sciences
S. A. HAYRAPETYAN

Editorial board: L.H. Abrahamyan(Corresponding member of NAS RA, Candidate of Historical Sciences, professor), P.S. Avetisyan(Doctor of Historical Sciences), Kh. G. Badikyan(Doctor of Philological Sciences, professor), L.G. Eganyan (Candidate of Historical Sciences, leading research worker), L.M. Khachatryan (Doctor of Philological Sciences, professor), G.V. Khachikyan(Doctor of Philological Sciences, associate professor), H.H. Harutyunyan(Candidate of Art Studies, responsible secretary), A.A Melkonyan(Akademican of NAS RA Doctor of Historical Sciences, professor), S.G. Petrosyan(Doctor of Historical Sciences, leading research worker), K.A. Sahakyan (Candidate of Psychological Sciences, associate professor) A.V. Qosyan (Doctor of Historical Sciences, professor)

Адрес редакции: 3101, РА, Гюмри, ул. В. Саргсяна 5
Address: 5 V. Sargsyan Street Gyumri, RA
тел./tel.: +374 /312/6 94 77, +374/94/411-228
E-mail: h Kentron@mail.ru
hppt: www. shirakcenter.sci.am

Հասմիկ ԳԱԼՍԾԱՆ

ԹՊՂԱՆ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԱՎԱՏԱԼԻՔՆԵՐՈՒՄ ԵՎ ՄՆԱՀԱՎԱՏԱԿԱՆ ՋՐՈՒՅՑՆԵՐՈՒՄ*

Հայ ժողովրդական սեահավատական գրույցներում, հավատալիքային պատկերացումներում, ինչպես նաև հմայական աղոթքներում ծննդկանին և նորածնին վնասող չար ոգիներից մեկն է թաղան: «Այս ոգու չարամիտ ներգործությունը դիտվում էր որպես յուրահատուկ հիվանդություն՝ թաղոտություն անվամբ: Մինչդեռ բժշկությունն այսօր այդ երևույթը կատարում է վեներական ախտերի հետ»¹:

Թաղան՝ իբրև ծննդկանին վնասող ոգի կամ ծննդկանին ու նորածնին պատուհասող հիվանդություն, տարածված է Հայաստանի բազմաթիվ ազգագրական շրջաններում՝ Մուշ-Բուլանըխում (թրքի)², Ատափագարում (թաղա), Կեսաբիայի որոշ հայախոս գյուղերում (Մուհճուսուն), Մարզվանում (թաղի)³, Երզնկայում (թրաղ)⁴, Ակնում, Աղձնիքում, Մասունում, Քղիում, Շիրակում, Ջավախքում և այլուր:

Ս. Հարությունյանը, խոսելով «Աղոթքներ ալի և թաղայի» խորագրով աղոթքների մասին, փաստում է, որ «բուն աղոթքներում հանդես եկողը հիմնականում ալի է, իսկ եթե մեկ-մեկ էլ թաղան է հիշատակվում, ապա նա ևս օժտված է նույն նկարագրով ու գործառնությամբ, ինչ այլ: Մա ցույց է տալիս, որ դեռևս միջնադարում այդ զույգ ոգիները շփոթվել են իրար, և զույգ անունների տակ հաճախ հանդես է գալիս մեկ ոգի՝ այլ: Ժողովրդական ուշ ավանդության մեջ ևս իսպառ բացակայում է թաղայի՝ իբրև անձնավորված չար ոգու արտաքին նկարագիր»⁵:

Ի տարբերություն ալի, որն իր չարագործությունները կատարում է՝ ծննդաբերության պահից սկսած, թաղան իր չար դիտավորություններն սկսում է աղջկա ազգապայության և մանավանդ հարսնության օրերից և շարունակում մինչև երեխայի երեք կամ յոթ (որոշ դեպքերում մինչև քսան) տարին լրանալը:

Նորահարսը, դուրս գալով իր հարագատ տնից, յուրային միջավայրից, հայտնվում է իր համար օտար ու անձանոթ միջավայրում և դառնում է հեշտ խոցելի բացասական ուժերի կողմից: Հասկապես հղիության առաջին շաբաթներից սկսած՝ կինը շրջապատված է լինում չար ոգիներով, որոնք փորձում են վնասել կնոջը՝ նրան պահելով իրենց տեսադաշտում:

* Հոդվածն իբրև զեկուցում ներկայացվել է Գյումրիում 2016թ. սեպտեմբերի 24-25-ին կայացած «Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը. հայագիտության արդի հիմնահարցեր» միջազգային 9-րդ գիտաժողովում:

¹ Նահապետյան Ռ., Աղձնիքահայերի մանկան ծննդի և խնամքի ավանդական սովորույթներն ու ծեսերը, Եր., 2011, էջ 46:

² Բենսե, Հարթ (Մշո Բուլանըխ), Հայ ազգագրություն և բանասիրություն, (այսուհետ՝ ՀԱԲ), հ. 3, Եր., 1972, էջ 60:

³ Աճառեան Հր., Հայերեն գաւառական բարարան (այսուհետ՝ ՀԳԲ): Էմիլեան ազգագրական ժողովածու (այսուհետ՝ ԷԱԺ), հ. 10, Թիֆլիս, 1913, էջ 381:

⁴ Բիւրակն, 1898, թիւ 19, էջ 374:

⁵ Հարությունյան Ս., Հայ հմայական և ժողովրդական աղոթքներ, Եր., 2006, էջ 306:

Ծննդաբերության ծեսը համարվում է սահմանային իրավիճակ, կնոջ «մի ուտքը գերեզմանում է», ուստի հղի կանայք ծննդաբերելուց առաջ գնում են եկեղեցի⁶, «հաղորդություն են տալիս, որպեսզի եթե մեռնին, անհաղորդ չմնան»⁷: Պատահական չէ, որ «Յայտօր ժողովրդախոսակցական լեզվում «ծննդաբերություն» բառը հաջողությամբ փոխարինվում է «ազատվել» բայի ծիսաառասպելական նրբիմաստով»⁸:

Հաճախ հանդիպում էին մայրեր, որոնց որովայնի պտուղները ողջ չէին մնում: Ի՞նչն էր այս տխուր երևույթի և իրադրության պատճառը: Արդյաք ծնողը հիվանդություն ունենալու, որը փոխանցվում էր դեռ չծնված երեխային ու պահանում նրան: Բայց այդ ինչպե՞ս էր պատահում, որ հիվանդությունը չէր վնասում մորը, երբ «սյնքան երկար ատեն բույն կդնե անոր ներսը: Ո՛չ բժիշկը կրնա բացատրել այն, ոչ սատանորդի բնախոսը, ո՛չ էլ կրոնքի խճրիժ մեկնիչը»⁹: Այս հարցի պատասխանը տալիս են պատավներն՝ ասելով՝ մայրը «քեպե» ունի (Ակնում թաղան կոչվում է «քեպե» կամ «քեպի»): Բայց ի՞նչ է այդ «քեպեն», «ի՞նչ ձև ունի, ի՞նչ գույն ունի, ոգի՞ մ՛ է այն, թե՞ միջատ մը, դն՞, թե՞ միկրոբ, ոչ որ գիտե գայն: Միայն սա յայտնի է, թե նա բոյն դրած է մայրերի արգանդին մեջ, և երբ հեք երեխան անոր առջևեն կանցնի աշխարհ գալու համար, զարհուրելի ուսխը անոր մատղաշ մարմնոյն մեջ կը դրոշմե մահու պատվաստը»¹⁰: Պատավների խորհրդով, Քառասուն Մարիամներէ կը ժազվեն մէկ մէկ գամ, այս քառասուն գամով շինել կուտան եռուսանի մը, ու երբ երեխան ի լոյս կուգայ, այդ երկաթէ գործիքին մեջէն անցնելով կընծայեն գայն աշխարհին¹¹: Հետո «ի դարման այն տղեկին ծնողը կամ ազգականքն 40 տունէ 40 տեսակ կերպասի կտորներ կը ժողվեն, պարեգոտ կը կապեն, կը հագցունեն. ոմանք ալ ավագ ուրբաթ օրն անարնցաթ կնիկ մը ճամբա կը հանեն, որ պարտի առանց խոսելու 7 կամ 40 տունէ մեյմեկ պատառ արծաթ ժողովել, գոր օղակ մի շինելով քեպե ունեցող կնոջ թևը կանցունեն»¹²:

Շատ ժողովուրդների սնահավատական գրույցներում մարդու մարմնում բույն դրած «ցավերը» չար ոգիներ են, որոնք պատկերվել են գանազան փոքրիկ հրեշների, միջատների ու կենդանիների կերպարանքով: Ժողովուրդը երևակայում է, որ «թաղան գորտանման մի չար ոգի է, որ հղի կանանց արգանդը մտնելով՝ թունավորում է կրանց սաղմը, որի պատճառով կորածինը կա՛մ մեռած է ծնվում, կա՛մ չափազանց սակավակյաց է լինում: Այս չար ոգին թալրդ է կոչվում և նրանից

⁶ Շիրակում հղի կինը եկեղեցի կամ որևէ սրբավայր մտնելիս աշխատում է ձեռքով չղիպչել իրեն հասկապես դեմքին, բանի տը կավատում է, որ երեխայի այդ մասում նշան է լինելու (Գալստյան Հ., Դաշտային բանասիրական և ազգագրական նյութեր (այսուհետ՝ ԴԲԱՆ), տետր 1, թ. 18):

⁷ Լալայեան Ե., Մուշ-Տարօն, Ազգագրական հանդես (այսուհետ՝ ԱՀ), գ. 26, Թիֆլիս, 1916, էջ 176:

⁸ Հայրապետյան Թ., Նվիրագործման բնակազմական ցուցիչները հայ ժողովրդական հեքիաթներում, Պատմա-բանասիրական հանդես, №3 (170), Եր., 2005, էջ 138:

⁹ Բիրակն, 1898, թիւ 44, էջ 770:

¹⁰ Նույնը:

¹¹ Նույնը:

¹² Ճանիկեան Յ., Հնուրիւնք Ակնայ, Թիֆլիս, 1895, էջ 648:

զարնված կինը՝ թաղում: Շատ ահգամ ճահիճների միջից գորտեր¹³ բռնելով¹⁴ թալիսաններ են շինում և հղի կանանց մոտ պահում, որպեսզի թըսըղները չներձենան նրանց»¹⁵:

Թագրան, նորածին զավակների արյունն ապականելով, մեռցնում է նրանց և գրեթե ամլության դատապարտում մայրերին¹⁶: Չբերությունը չար ոգիների, մասնավորապես թաղայի ներգործության արդյունք էր համարվում:

Աղձնիքահայերի մեջ տարածված էր այն հավատը, թե կինը թաղասություն էր ստանում, երբ կրա նկատմամբ թաղատվումը կախարդական գործողություն էր կատարվում: Թաղատվումը կապտավուն քար էր¹⁷, իբր երկնքից կարկուտի ետո ընկած: Մնեղկանի կամ հղի կնոջ հանդեպ թշնամաբար տրամադրված կանայք այցելել են նրանց՝ թաղատվումը գրպանում, և զաղտնաբար տրորել կամ սեղմել այն՝ ծննդկանին դարձնելով թաղոտ, իսկ նորածնին՝ մահացու հիվանդ¹⁸: Շիրակում «Կանանցից մեկը «թաղահյուն» կամ «բարաղուլի» է պահում մոտը, որ իբր երեխաները մնացական լինին ու չը թալցնեն: Բայց նա, որ նորածին երեխա գտնված տունը որ մտավ ու նստեց ծննդկանի անկողնի վրա մի քանի ժամից հետո էլ «երեխան տիրոջը խեր չունի», կսկսի ամբողջովին սեանալ թալկախլ (նվաղիլ) ու մի քանի լուսիցից հետո մեռնիլ»¹⁹:

Մուշ-Տարսում, երբ «մինի երեխաները չեն ապրում, ասում են, թե ծնողները թաղոտ են. թըսըղը մի որդ²⁰ է, որ ճահկեր ունի և բռնում է երեխայի, սբա հոր կամ մոր յարդը: Թաղից ազատվելու համար նորածին երեխայի մարմնին և նույնիսկ շրթունքներին ու ականջներին մեղք են քսում և երեք-չորս օր ծիծ չեն տալիս:

¹³ «Հայկական դիցաբանության մեջ ամուլներին զավակ պարգևելը, հղիներին և մանուկներին պաշտպանելը, մորը այրերից պաշտպանելը և այլն կապվում էր գորտի հետ: Խոնավասեր գորտի մեջ, հավատալիքների համաձայն, ապրում էր հավերժահարսը: Որդեգուրկ կանայք մինչև դարը գորտի աղոթած մարմինը հմայիլ էին դարձնում և կախում պարանոցներից, որ վնասագերծվեին, զավակը հաջող ծնվեր և երկարակյաց լիներ: Ուստի՝ «Կատարականում, Աղձնիքում և այլուր կանանց գուռիների արծաթե ճարմանակները ոսկերիչները սարքում էին գորտի պատկերով» (Նահապետյան Ռ., Աղձնիքահայերի մանկան ծննդի և խնամքի ավանդական սովորույթներն ու ծեսերը, Եր., 2011, էջ 47):

¹⁴ Մանիսայում օձի բերանից վերցրած ձնճողուկը, գորտը կամ ձուկը, որ կանանց անհույսան գեղն էր համարվում, կոչվում է թապալ (ՀԳԲ, էջ 349):

¹⁵ Լալայեան Ե., Կատարական, ԱՀ, գ. Թիֆլիս, 1914, էջ 59:

¹⁶ Բիւրակն, 1898, թիւ 49-50, էջ 867:

¹⁷ Տեղ-տեղ էլ շագանակագույն՝ սպիտակ բծերով:

¹⁸ Նահապետյան Ռ., ժողովրդական հավատալիքների համակարգը հայոց ծիսակատարություններում, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, № 4, Եր., 1983, էջ 60:

¹⁹ ԷԱՇ, հ. Ա, էջ 203:

²⁰ «Գորիսի, Մխիսի, Ղափանի, Մեղրիի և Լեռնային Ղարաբաղի հայերին հայտնի է խաղալցամ կոչվող մի հիվանդություն, որի հարուցիչը համարվել է մի անսնուն **որդ**, որը մարդու մարմնին ընկնելով անվերջ շարժվել է, մեկ մտել ծնկան մեջ, մեկ էլ բարձրացել դեպի վեր՝ սրտի տակ: Հիվանդը գանգատվել է մարմնի ցավերից, ոսկորների կտորատվելուց: Խաղալցամուրը ծափ տալու, երգելու, քայտի կանչելու, պարելու, լաց լինելու և ողբալու ցանկություն է ունեցել: Հիվանդությունն առաջացել է վախից, գիշերով ճանապարհ կամ մթնով ջրի գնալուց, մրսելուց, վշտից, հոգեկան ծանր ապրումներից ու ցնցումներից: Հիվանդության բուժման միակ միջոցը համարվել է պարը» (Խաչատրյան Ճ., Միսական պարը հայոց հավատալիքների համատեքստում, Եր., 2014, էջ 101-102):

Քաղցից նեղվելով՝ թրպրը դուրս է գալիս, որ երեխայի շրթունքների մեղքը ծծե այս միջոցին բռնում են նրան, որով և ազատում երեխային: Այդ բռնած թրպրը դնում են մի տուփի մեջ, պահում, և երբ ուրիշ թպրոս կանայք հղիանում են, այս թրպրը տրորում են, լցնում ջրի մեջ և խմացնում նրան: Եթե թպրից երեխաները չեն ապրում, դրկիցներից մի կին փախցնում է նորածնին, ինքը առաջին անգամ ծիծ տալիս և երեք օր հետո բերում տալիս մորը»²¹:

Մասունում թպրային պատկերացնում էին որպես երևակայական ճիվաղ, որը երեխաներին սպանում է մոր արգանդում և ծնվելուց հետո²², իսկ Մուշ – Բուլանըխում «թրքը նախնիք համարում էին մի տեսակ չար դև, մանուկներին խեղդող երևակայական էակ կամ մանկական մի տեսակ հիվանդություն»²³: Հայկական հնագույն բժշկագիտական պատկերացումները հաճախ հանդես էին գալիս դիվաբանական բժշկության տեսքով²⁴: «Ըստ այդ պատկերացումների հիվանդությունն առաջանում էր չար ոգիների ազդեցությամբ, նրանից խուսափելու համար հոուրք և հմայիլներ կրելու, աղոթքի կամ կախարդանքի գործյանը դիմելու խորհուրդներ էին տրվում»²⁵: Ժողովրդական պատկերացումների համաձայն՝ հիվանդությունը սատանայի կամ չարքի ձևով է թափանցում մարդու մեջ: Հավատալիքային պատկերացումներում հոգեկան, նյարդային երևույթների պատճառ են համարվել աննյութեղեն դևերն ու չար ոգիները, որոնք մտել են մարդու մեջ և «կապել» նրան²⁶: Զգուշանալու համար հորանջելիս բերանը խաչակերպում են²⁷, փոշտալիս ասում են՝ «խեր լինի», որպեսզի չարերը բերանից չմտնեն ներս²⁸: Վերանշալը տեսանելի է տարբեր ժողովուրդների բանահյուսական

²¹ Լալայեան Ե., Մուշ-Տարօն. ԱԷ, գ. 26, էջ 186:

²² Պետոյան Վ., Մասնա ազգագրությունը, Եր., 1965, էջ 295:

²³ ՀԱԲ, հ. 3, էջ 6:

²⁴ «Հնագույն ժամանակներից բազմաթիվ տեղեկություններ կան հիվանդություններ հարուցող ոգիների նրանցով բռնվածության, այսինքն՝ դիվահարության մասին: Առաջին տեղեկությունները պատկանում են ասորա-բաբելական նշանագրերին: Հոմերոսը վկայում է, որ Հին Հունաստանում գոյություն են ունեցել դիվահարությունից առաջացած հիվանդություններ, որոնք ընդհանուր անունով կոչվել են «էպիլեպսիա»: Մոկրատեսը դևերի ժխտումը հենց դիտել է իբրև դիվահարություն, իսկ հռոմեացիք խելագարներին համարել են «ոգիներով լցվածներ»: Դեռևս 5-րդ դարում «դիվահարություն» հիվանդության մասին վկայել է Եզնիկ Կողբացին: Միջնադարյան բժշկարաններում, եկեղեցական գրքերում ու համայնիներում կան նկարներ ու վկայություններ դևերի, տարբեր անուններ կրող չար ու բարի ոգիների՝ շիդարք, ճիվաղք, շվողք, այք, թպրա, քաջք, չարք և այլն, նրանց պատճառած վնասների և կոնկրետ հիվանդությունների մասին» (Խաչատրյան Տ., նշվ. աշխ., էջ 98, 100):

²⁵ Վարդանյան Ա., Հայաստանի բժշկության պատմություն, Եր., 2000, էջ 26:

²⁶ Զաքարյան Ե., Հիվանդության և բուժման առասպելայինը հայկական հեքիաթներում, թեկնածուական ատենախոսության սեղմագիր, Եր., 2011, էջ 20:

²⁷ ԷԱԺ, հ. Ա, էջ 169:

²⁸ «Արոշկըտալը (հորանջելը) չարից, չար աչքից ու չար նիսրից է, բոլոր համար ամեն մե արոշկըտալեն հետո բրդի ըսես թու, թու, թու, օր չարը փախնի: Մե փոշտոցը սաբր է (համբերություն, այսինքն կա մ լավ կլիկի, կա մ վատ), Էրգուսը ցայթ է (լավ է): Մութ տեղը փոշտալը վատ է, լուս տեղը՝ լավ» (Առաջող Արարչյա Չախոյան. 67 տարեկան, մանկավարժ, Շիրակ, գ. Վահրամաբերդ, Հ. Գալստյան, ԴԲԱԸ, տետր 8, թ. 26):

կենցաղում: Փռչաւացող մարդուն մենք անմիջապէս մաղթում ենք առողջութիւն: Նույն պատկերացման մասին են վկայում ռուսերեն՝ «будь здоров»-ը և անգլերեն՝ «bless you»-ն:

Ըստ Վասպուրականի, Նոր Բայազետի և Ախալքալակի ժողովրդական պատկերացումների՝ թագին գորտանման կենդանի է: Վասպուրականում եթէ մի մոր զավակները կամ մեռած են ծնվում կամ շուտով մեռնում են, ենթադրում են, որ նա թըպրդ ունի, այսինքն՝ նրա յարդի վրա գորտանման մի ճիճու է գոյացել, երբ այդ կինը անխոհեմութիւն է ունեցել մի զիշեր թոնրի մեջ մնացած ջրով լողանալու:²⁹ Այստեղ թագուց ազատվելու համար կախարդներին զիր են անել տալիս, և երբ սրա ազդեցությամբ կինն սկսում է օրծկալ կամ հորանջել, բերանը կրակի վրա էին բռնում, որպէսզի թագի ճիճուն ուղղակի կրակի վրա ընկնի և այրվի:

Թագոտ կանայք իրենց երեխաներին կրծքով չէին կերակրում. կերակրում էին այն կանայք, որոնք երեխաներ են մեծացնում ինչ-որ տեսական ժամանակահատված, ապա ուշագնաց լինող երեխային անց էին կացնում ծակ քարերի միջից՝ երեք անգամ³⁰ ասելով՝ «Քուկդ սա, իմս տուր»³¹ և այլն³²:

Ծակ քարերից, կենդանիների բերանից (սպանված գայլի բերանը թրջում լայնացնում են, մեծացնում են այդ անցքը և զանազան հիվանդությունների ժամանակ միջով անցկացնում երեխաներին) և կամուրջների տակից (ընդհանրապէս անցքերից) հիվանդին անցկացնելով՝ հավատում էին վերջինիս բուժմանը: Անցքերը հաճախ սրբացվում են³³ ժողովրդի կողմից և ունեն չարահալած հատկութիւն: Կարծում ենք, թէ սա կապված է նորից ծնվելու կամ վերածնվելու, «նորից մեկ»³⁴ լինելու գաղափարի հետ:

Բնական ծակ քարերի միջով, ինչպէս և կամուրջների տակով անցկացնելով թագուց բուժում էին նաև Շատախում:

Վերոնշյալի հետ աղերսներ ունի նաև այն, որ Շիրակի Լանջիկ գյուղում թըպրդ ունեցող երեխայի վրա են քաշում «իշու ձագի ֆարտան», այսինքն այն թաղանթը, որով ծնվել է իշուկը, և երեխային յոթ օր պանում էին դրա մեջ՝ թըպրդն անցկացնելու նպատակով³⁵:

Քղիում թագա հիվանդութիւն ունեցող կինը, երբ զգում է, որ եղի է, տասնհինգ օր առավանները էշի մեզ է խմում, աստնինգ օր էլ երեխայի խաղալուց հետո: Երեխայի ծնվելուն պէս ծննդկանին էշի մեզ են խմեցնում և երեխայի բերանն են լցնում: Ծննդաբերութեանից մի քանի օր անց ծննդկանը, մի կին ու մի ազապ

²⁹ Լալայեան Ե., Վասպուրականի ազգագրութիւնը, ԱՀ, գ. 20, Թիֆլիս, 1910, էջ 182-183:

³⁰ Նույն տեղում, էջ 182-183:

³¹ Գաբրիէան Կ., նշվ. աշխ., էջ 268:

³² Բուլանջիում թագոտ երեխային անց էին կացնում նաև երկու իրար շատ մոտ գտնվող իտաքարերի միջից (Բենսէ, Բուլանջի կամ Հարթ գաւառ, ԱՀ, հ. 5, էջ 122):

³³ Օրինակ՝ Շիրակի Հացիկ գյուղի Ծակ քարը (Թոփառլվա սուրբը):

³⁴ Այս արտահայտությունը լայն կիրառություն ունի Շիրակում: Գործածվում է «նոր ծնված» իմաստով:

³⁵ Բոդյան Վ., Հողաբերքի ու տղաբերքի պաշտամունքը հայոց մեջ, պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն, Եր., 1947, էջ 193:

աղջիկ միասին մի գիշեր գնում են յոթ տան երգիկների վրա, ման գալիս: Ազապ աղջիկը երգիկից հարցնում է. «Մարիամ, թաղի դեղն ի՞նչ է»: Տանեցիները հասկանում էին, որ տրայրդ ունեցող կին է, վեր էին կենում, մի երկաթի կտոր էին վերցնում, տանում դուրս և տալիս նրանց: Յոթ տներից այսպես հավաքած երկաթը տալիս էին դարբենին: Վերջինս մի ապարանջան էր պատրաստում թևի և մի օղակ պարանոցի համար: Այս ամենը իր վրա կոտրով թաղոտ կինը բռնկվում էր³⁶:

Շիրակի Սառնաղբյուր գյուղի ժողովրդական պատկերացումներում «թրպըղը պոլճանման է, ունի քառասուն ոտք: Երեխայի պնչից ելնում, մտնում է բերանը, հասնում է ջիգյարին և ուտում այն»: Այս գյուղից գրառած գրույցներից մեկի համաձայն՝ «քաղցրուն մեկին կնիկը թրպըղ կուսենա: Թայինու Կարմիր Ավետարանը, մեռնիմ էնոք գորությունը, կկանչէ եզ կնկանը: Կասա. «(երեխի) քառասունքի վերջին օրը պետք է մարդ քնի, կնիկ իմաց մնա, կնիկ քնի՝ մարդ իմաց մնա, օր տեսնին պոլճը, օր դուս կուգա էրեխի քթեն ու կնիկի բերանը»: Բանասաց Թագուհի Մարգարյանի ասելով՝ այդ բռնված պոլճը պետք է հմայիլ շինել ու դնել պատի ծակը, որպեսզի երեխան ու մայրը այլևս չվարակվեն թրքբիսից»³⁷:

Աշտարակի շրջանի Դովրի (Ջորավան) գյուղում կանայք թաղու առաջացումը վերագրում են քառասունքը չրացած նորածին անասունի միսն ուտելուն³⁸: Այստեղ կարծում են, թե թաղոտում են և՛ կանայք, և՛ երեխաները, և՛ տղամարդիկ: Իսկ այդ առաջացող թաղին ունենում է խեցգեղանանման կենդանու կերպարանք, որը կառչում է երեխայի սրտին: Թաղոտ կնոջը խորհուրդ է տրվում իր հղիանալու օրից սկսած, երբ դեռ երեխան «չի հոգևորված», երեք օր մեկական զինու բաժակ կարմիր կովի մեզ խմել, իբր սպանում է թաղուն և հեռացնում նրա փոքից: Իսկ եթե անզգույշ է եղել և չի խմել, մեզ հայտնի միջոցներից բացի դիմում էին բուժման հետևյալ եղանակին. ամուսինները միասին մասուրի թփի շուրջը յոթ անգամ պտույտ տալուց հետո յոթ անգամ էլ անց են կենում նրա միջով. մեջք-մեջքի տված: Թաղին նրանցից անցնում է մասուրի թփին և վերջինս իսպառ չորանալու դեպքում երեխաները մնացական են դառնում³⁹:

Սասունում «Թիպըղ ծնողներից գավակներին անցնող ժառանգական թոքային հիվանդություն էր: Երեխան ծնվելուց հետո ապրում էր մինչև տասը տարեկան հասակը, բայց աստիճանաբար թուլանում, հյուծվում ու ապա մեռնում էր: Թիպըղ ունեցող ծնողներին սակավ էր հաջողվում այս հիվանդությունից երեխա փրկելով մեծացնել: Բուժելու հիմնական միջոց չկար, միակ միջոցն այն էր, որ լողացնելու ժամանակ երեխայի մեջքին օձառ էին քսում և ձեռքի ափով ուժեղ շփում: Այդ շփման միջոցին երեխայի կոնակի կենտրոնում, մաշկից դուրս էին ցցվում սրածայր սև գույնի փշեր, որոնք նույն բույսից անցնելով քերում թափում

³⁶ Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան. Մ. Հայկունու ֆոնդ, վավերագիր 102, էջ 15:

³⁷ Բոդյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 193-194:

³⁸ Այս պատկերացումն ունենին նաև Շիրակի Մարալիկ և Լանջիկ գյուղերի կանայք: Նրանք կարծում էին, թե արքունքի հասած աղջիկներն ու տղաները, նաև հղի կանայք եթե դեռևս խոտ չկերած գառան կամ հորթի միս ուտեն (նաև ձկան), կթաղոտեն:

³⁹ Բոդյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 197-198:

էին, և դրանով թիպը համարվում էր կտրված»⁴⁰: Այստեղ թպղիից բժշկվելու միջոց էին համարում նաև յոթն ատյանի զավակ ունեցող մայրերի կաթը, որը հավաքում էին մի ամանում, թպղիով հիվանդին տաք ջրով լողացնելուց հետո, ռախի օձառով (ձեռքի մաքուր սապոն) և այդ կաթով լվանում էին հիվանդի թևակներին միջին տարածությունը, կաթը քսում մեջքի այդ մասին, երկար շփում, մինչև որ կարմիր մուկիջներ (մրջուններ) դուրս գային մորթու տակից: Այդ մուկիջները թպղին էին ներկայացնում, որոնց վերցնում էին սուր դանակի կամ ածխու շերտի վրա և հեռացնելով մարմնից՝ ձգում, սպանում⁴¹:

Բուլանըխում⁴², ինչպես նաև սեբաստահայերի հավատալիքներում թպղի⁴³ հիվանդության դեպքում «ի դարման» կարդացումների, հմայեակներու, Ուրբաթագրքի, ուխտագնացութեան կը դիմեն: Տղան սուրբերու կնվիրեն. մինչև յոթը տարեկանը մազը չեն կտրեր, կապույտ կտավե կապա կհագնեն. օձը գորտ մը ուտելու ատեն թպղիստին անունը կուտան: «Ա ... ին թպղին է» ըսելով. օձը վար կձգէ գորտը, կամեն գայն և կուսխա ընելով թպղիստին վիզը կը կախեն: Թպղիստ կինը գաղտնապես ուրիշին ծծկերը կծծցունէ, թպղին սղուն կանցնի, թեև շատ ծանր քրեական մեղք կհամարվի: Ասոր համար մայրեր իրենց մանուկը ուրիշ կնկան չեն վստահիր և զիրկը տար: Վերջապես հոգեզավակ մը կորդեզրեն, բազումք այս վերջին միջոցը ի գործ դնելով, ծնած զավակնին ողջ մնացած է»⁴⁴:

Մարզվախում «մանուկ մը ծնած ժամանակ կոկորդին մեջ ցորենի պես ուտեցք կուներնա, ասիկա թպղիին նշանն է, եբբ այդ ուտեցքը պատառի, մանուկը անմիջապես կմեռնի: Իբրև դեղ մանկան քիմքերուն մեղը կքսեն և կամ ռզնիին մաղձը կխմեցնեն»⁴⁵: Մուկնուտուն գյուղում թպղիից բուժվելու միջոցը հետևյալն էր. հողի մայրը սղաբերքից առաջ շան ձագերի վրայով անցնում էր, շան ձագերն անմիջապես սատկում էին, այսինքն թպղան նրանց էր անցնում⁴⁶:

Թպղայից ազատվելու, բուժվելու միջոց ու եղանակ է նաև ջուրը, որն ուղեկցվում է որոշակի ծիսական արարողակարգով: Շիրակում Մարալիկի տարածքում, հանդիպում են «թպղու ծառեր»⁴⁷, որոնք սովորաբար ջրերի մեջ են աճում: Թպղուտ կանաչք իրենց հիվանդությունը թոթափելու համար իրենց շորերից մի-մի կտոր պատռում և կապում են թպղածառին և լողանում ծառի ջրում⁴⁸:

⁴⁰ Կարապետյան Ե., Մասուն, ազգագրական նյութեր, Եր., 1962, էջ 104:

⁴¹ Պետոյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 295:

⁴² ՀԱԲ, հ. 3, էջ 60:

⁴³ «Թպղի» բառը պարսկերենում նշանակում է ապականիչ, չարագործ (Գաբիկեան Կ., նշվ. աշխ., էջ 210):

⁴⁴ Գաբիկեան Կ., նշվ. աշխ., էջ 210:

⁴⁵ Բիւրակն, 1900, թիւ 28, էջ 428:

⁴⁶ Բիւրակն, 1899, թիւ 31-32, էջ 489:

⁴⁷ «Թպղին» Ղարաբաղում լեռնային ծառ է, որից հմայիլներ են պատրաստում անասունների համար: Ծառերի տակից հոսող ջուրն էլ սրբազան է համարվում և բուժում մաշկային հիվանդություններ: Իսկ «թըբըղուն» Արագածի հարավային լանջերին, Բյուրական գյուղի մոտերքը և այլուր տարածված թոսի է, որից հոտաղները ճիպոտներ են կտրում (Բոդյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 215):

⁴⁸ Բոդյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 192:

Վարդավառի օրը Լոռի-Փամբակ գավառի Ղուլթախչի գյուղի Թրդի⁴⁹ անունը կրող աղբյուրի մոտ քահանան կնքում է թրդի հիվանդություն ունեցող կանանց և երեխաներին, որի դիմաց վարձատրվում էր⁵⁰:

Թ. Հայրապետյանը, խոսելով ջրի իբրև մաքրագործող ցուցչի մասին, գրում է, որ ջուրը «կիրառվում է բուժման ինչպես կենսաֆիզիկական (բուսական և կենդանական դեղամիջոցների լուծիչ, լուգանք, հանքային քերմուկներ), այնպես էլ ծիսահմայական (բուժաղոթք, այստարք, բժժանք) մակարդակներում: Ջրի պաշտամունքից սերող ծիսահմայական բժշկությունը սրբազան աղբյուրների, լճահների, գետերի ջրերին վերագրում է մաքրող, ապաքինող հատկություն»⁵¹:

Ամփոփելով մեր ձեռքի տակ եղած նյութերը (ժողովրդական գրույցներ, աղոթքներ, դաշտային բանահյուսական և ազգագրական նյութեր, ուսումնասիրություններ)՝ կարող ենք ասել, որ.

ա. Ծննդկան կնոջ և նորածին երեխայի թշնամի համարվող չար ոգի թպղայի հավաստալիքը ունի հնագույն ակունքներ և լայնորեն տարածված է Հայաստանի ազգագրական բազմաթիվ շրջաններում:

բ. Մեր ուսումնասիրած նյութերում բացակայում է թպղայի՝ իբրև անձեավորված ոգու նկարագրությունը: Այն հանդես է գալիս իբրև հիվանդության հարուցիչ տարատեսակ միջատների (գորտանման ձիճու, կարմիր պոլոճ, քառասուն ոտք ունեցող բոլոճ, իւեցգեռնահման բազմուտանի և այլն) ու մանր կենդանիների (գորտի կամ գորտանման կենդանու) կերպարանքով:

գ. Թպղան վնասում է թե՛ ծննդկանին և թե՛ նորածնին: Այն իր գործունեությունը սկսում է դեռ աղջկա ազապության և կնոջ հղիության առաջին շաբաթներից և իր տեսադաշտում պահում մորն ու երեխային, մինչև երեխայի երեք կամ յոթ (որոշ դեպքերում մինչև քսանմեկ) տարին:

դ. Թպղայով «բռնվում» են ծննդկանն է ու նորածինը, նաև հայր-ամուսինը⁵², իսկ որոշ դեպքերում էլ թպղան անցնում է ժառանգաբար, վարակում է նաև տան փեսային⁵³, որը արդենակից չի ընտանիքի անդամներին:

ե. Ժողովրդին հայտնի են ծննդկանին ու նորածնին վնասող չար ոգիների դեմ պայքարելու բազմաթիվ միջոցներ ու եղանակներ: Թպղայի պարագայում կայծակի խորհրդանիշ համարվող մետաղների և զանազան իրերի և առարկաների կիրառումից բացի, օգտագործում էին բուժման ծիսահմայական միջոցներ և կենդանական հմայիլներ: Պայքարի միջոցներից մեկն էլ նրանց «խաբելն» է կամ մոլորության ու շփոթության մեջ գցելը: Ժողովուրդը փորձում էր շեղել նրանց ուշադրությունը ծննդկանին. Մարիամ, իսկ նորածնին աղակրոնի ակուն տալով,

⁴⁹ Հավանաբար խոսքը թպղի հիվանդության մասին է, որից երեխաները փոքր հասակում մահանում էին, և որն այսօրեղ ժողովրդական տոուզաբանությամբ կապվում է Թրդի: անունով աղբյուրի հետ (Ս. Մկրտչյան, Հայոց տոնածիսական մշակույթ, Եր., 2016, էջ 174)

⁵⁰ Նույն տեղում:

⁵¹ Հայրապետյան Թ., Բուժման ծիսահմայական և կենսաֆիզիկական ցուցիչները հայ ժողովրդական հեքիաթներում, Պատմա-բանասիրական հանդես, №2 (172), Եր., 2006, էջ 170:

⁵² Լալայեան Ե., Մուշ-Տարոն, ԱՀ, գ. 26, էջ 186:

⁵³ Բդոյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 201-202:

երեխային ոչխարի մտի հետ կշռելու և վերջինս թաղելու, ուրիշ կնոջ կրծքով կերակրելու միջոցով և այլն:

ТИХА В АРМЯНСКИХ НАРОДНЫХ ПРЕДАНИЯХ, ПОВЕРЬЯХ И СУЕВЕРИЯХ

____ *Резюме* ____

____ *А. Галстян* ____

В статье рассматривается тиха - дух встречающийся в армянских народных преданиях, поверьях, суевериях, заклинаниях. Тиха вредит роженицам и новорожденным младенцам. Описываются функции тиха в различных этнографических районах, методы и способы защиты от него, излечение от насланных им болезней.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Գաղտնյան Հասմիկ Հենրիկի – ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, E mail: gasmik@mail.ru

Բ ո վ ա ց ղ ա կ ու թ յ ու ց

Հ ո ղ վ ա ծ ն ե ր

Մուրադ ՀԱՄԴԱԹՅԱՆ

Հայաստանի XVII–XVIII դդ. Ճարտարապետության
նվաճումներն ու առանձնահատկությունները5

Աշոտ ՄԱՆՈՒԶԱԳՅԱՆ

Եկեղեցու ներսում արատավոր երևույթների դեմ պայքարի
արտացոլումը Շիրակի վիմագրերում9

Կարեն ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ

Երկու նոր գրիչ-հեղինակ Անիի շրջանից19

Համազասպ ԽԱՉԱՏԳՅԱՆ

Պաշտպանական կառույցների գործառուրային դասակարգում27

Լարիսա ԵԳԱՆՅԱՆ

Կավե կուրք Մեծ Սեպասարից34

Արսեն ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Հոռոմ գյուղը և Սբ Հովհաննես եկեղեցու նորահայտ արձանագրությունը44

Սարգիս ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Հնդկվրդպական և շումերական Հողմի աստծու բնօրրանը52

Արկադի ԱՎՈՊՈՎ

Տայրի պատկանելության հարցը վրացագիտության մեջ62

Ռուսլան ԿԱՆՈՐ

Հայերը չերբեզական հեծելագորային զնդի
մարտական տարեգրության մեջ (1914-1916 թթ.)69

Մտեկան ՀԱՄԱՆ-ՋԱԼԱԼՅԱՆ

Արցախ-Խաչենի զախերեց իշխան Ջալալ IV Հասան-Ջալալյանի
հանդիպումը Իրանի Շահ Արաա I-ի հետ79

Հակոբ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

Շորագյալի գավառակի (Արևմտյան Շիրակ) վարչաժողովրդագրական
նկարագիրը 1830-1877թթ.84

Արսեն ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

«Շիրապրական օգնության» Ալեքսանդրապոլի կոմիտեի 1914-1916թթ.
գործունեության լուսաբանումն արևելահայ մամուլի էջերում93

Գայանե ՄԱՆՄՈՒԴՅԱՆ

1918-1920 թթ. Ալեքսանդրապոլը ԱՄՆ Պետդեպարտամենտի և
Հայաստանի ալգային արխիվի փաստաթղթերում104

Կարինե ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

Խորհրդային պետականաշինության հիմնախնդիրներն Ալեքսանդրապոլի
գավառում հեղկումներից խորհուրդների անցման շրջանում114

Գևորգ ԱՅՎԱԶՅԱՆ

Ալեքսանդրապոլի հասարակական միտքը հայոց
պետականակերտման գաղափարախոսության համատեքստում124

Հայկ ՄԵԼԻՔ-ԱՂԱՍՅԱՆ

XX դարի գերմանացի ճանապարհորդների բնագիտական և
մշակութաբանական ուսումնասիրությունները Շիրակում129

Արման ՄԱԼՈՅԱՆ

Դիտարկումներ ուձացած հայերի ևս մեկ էթնոգավանական խմբի մասին136

Կարինե ԲԱԶԵՅԱՆ

Երեխաների սոցիալականացման ձևերն ու եղանակները Ալեքսանդրապոլում143

Սարգիս ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, Լուսինե ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Շիրակում և Վանանդում օձի և օձամանուկի պաշտամունքի շուրջ151

Բ ո Վ ա դ ա կ ո թ յ ու ն

Կարփինե ՄԱՀԱԿՅԱՆ, Ռոզա ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Մտեղծարար բաղարը՝ ազգային ինքնության ու արժեքների կրող (Գյումրու օրինակով).....160

Թորգոմ ԱՂԱՆՅԱՆ

1926 թ. Էնեինականի և 1988թ. Սպիտակի երկրաշարժերի համեմատական վերլուծության փորձ164

Անի ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Գյումրու գերեզմանատների հուշարձանների տիպարանական և զեղարվեստական առանձնահատկությունները173

Հասմիկ ԳԱՄՏՅԱՆ

Թպղան հայ ժողովրդական հավատալիքներում և անահավատական գրույցներում.....177

Մարփինե ԽԵՄՉՅԱՆ

Խորհրդատու և եվիրատու թոչունը Կարսի երաշայատում հեքիաթներում186

Էսթեր ԽԵՄՉՅԱՆ

Անևծր-սպանալիքների և օրինանք-բարեմադրությունների կիրառումը Կարսի հեքիաթներում193

Լիանա ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

Ազգագրության բացօթյա թանգարանների ձևավորման սոցիալ-տնտեսական պատճառները201

Հասմիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Ալեքսանդրապոլի աշուղական համբարությունը՝ աշուղ Խայաթի հուշերում210

Հոփիսիմե ՊԻԳՐՉՅԱՆ

Շիրակի երաժշտական կենցաղը 20-րդ դարի 80-ական թվականներին.....217

Մարիետա ԽԱՉԱՏՅԱՆ

Մակդիթր Վ. Թորոզենցի «Կյանքը հին հոովմեական ճանապարհի վրա» վիպակում.....224

Մաթենիկ ԵՂՆԱԶԱՐՅԱՆ

Նորաբանությունները Արիգ Ավագյանի արձակում235

Արմենուհի ԱՎԱԳՅԱՆ

Մեծի քերականական կարգի դրսևորումը հայերեն անուն-ազգանուններում241

Անահիտ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Արարատյան մարդ. Երազա՝ նք.....246

Հրապարակումներ և հաղորդումներ

Արտաշես ԲՈՅԱԶՅԱՆ

ՀՄԽՀ բնակչության սոցիալական կազմի փոփոխությունները XXդ. առաջին քառորդին (Ալեքսանդրապոլ-Էնեինականի գավառի օրինակով)250

Ինգա ԱՎԱԳՅԱՆ

Պատահական գտածոներ Շիրակի Սպանդարյան գյուղի դամբարանադաշտից258

Քնարիկ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Գյումրու Մբ Յոթ Կերք և Մբ՝Նշան եկեղեցիների արտաքին և ներքին հարդարանքը264

Անդրանիկ ՏԱԳԷՄԵԱՆ

Հայկազեան հայագիտական հանդեսը ԼրԷԿ, այսօր, վաղը273

Հասմիկ ՄԱՏԻԿՅԱՆ

Մանուկներին հասցևագրված տեքստերը աշուղական բանասրվեստում281

Բենիկ ՎԱՐՂԱՆՅԱՆ

Ախուրյանի ավագանի ամրաշինական կառույցների մասին հիշատակությունները միջնադարյան պատմագրության մեջ.....287

Լրատու.....

294

Անփոփում (անզգերեն).....

302

С о д е р ж а н и е

С т а т ь и

Мурад АСРАТЯН Достижения и особенности архитектуры Армении XVII–XVIII вв.	5
Ашот МАНУЧАРЯН Отражение в Ширакских лапидарных надписях борьбы с порочными явлениями внутри церкви	9
Карен МАТЕВОСЯН Два новых автора из области Ани	19
Амазасп ХАЧАТРЯН Функциональная классификация оборонительных сооружений	27
Лариса ЕГАНЯН Глиняный идол из Мец Сепасара.....	34
Арсен АРУТЮНЯН Село Ором и неисследованная ранее памятная надпись на церкви св. Рипсиме	44
Саргис ПЕТРОСЯН Колыбель индоевропейского и шумерского бога Ветра	52
Аркадий АКОПОВ Вопрос принадлежности Тайка в грузиноведении.	62
Руслан КАЦОР Армяне в боевой летописи Черкесского конного полка (1914-1916 гг.)	69
Степан АСАН-ДЖАЛАЛЯН Встреча верховного правителя Арцаха-Хачена Джалала IV Асан-Джалаляна с Иранским Шахом Аббасом I.....	79
Акоп МУРАДЯН Административно-демографическая картина округа Шорагял (Западный Ширак) в 1830-1877 гг.....	84
Армен АЙРАПЕТАН Освещение деятельности 1914-1916 гг. Комитета Александрополя “Братской Помощи” на страницах восточноармянской прессы.....	93
Гаяне МАХМУРЯН Александрополь 1918-1920 гг. в документах Госдепартамента США и Национального архива Армении	104
Карине АЛЕКСАНИЯН Проблемы государственного советского строительства в Александропольском уезде во время перехода от революционных комитетов к советам.....	114
Геворг АЙВАЗЯН Общественная мысль Александрополя в контексте идеологии государствообразования Армении.....	124
Гайк МЕЛИК-АДАМЯН Естественнонаучные и культурологические исследования немецких путешественников XIX в. в Шираке	129
Арман МАЛОЯН Наблюдения о еще одной этноконфессиональной группе ассимилированных армян.....	136
Карине БАЗЕЯН Виды и способы социализации детей в Александрополе	143
Саргис ПЕТРОСЯН, Лусияне ПЕТРОСЯН О культе змей и змеевидного юнца в Шираке и Вананде	151

С о д е р ж а н и е

Карине СААКЯН, Роза ОГАНЕСЯН

Креативный город – носитель национальной идентичности и ценностей
(на примере Гюмри) 160

Торгом АГАНЯН

Опыт сравнительного анализа ленинаканского (1926 г.) и
спитакского (1988 г.) землетрясений 164

Ани АЙКАЗУН - ГРИГОРЯН

Типологические и художественные особенности памятников кладбищ Гюмри 173

Асмик ГАЛСТЯН

Тпха в армянских народных преданиях, поверьях и суевериях 177

Марице ХЕМЧЯН

Птица-дарительница и птица-советчица в волшебных сказках Карса 186

Эстер ХЕМЧЯН

Применение угроз-проклятий и благословений-пожеланий в сказках Карса 193

Ляна ГЕВОРГЯН

Социально-экономические причины формирования
этнографических музеев под открытым небом 201

Асмик АРУТЮНЯН

Цех ашугов Александрополя в воспоминаниях ашуга Хаята 210

Рипсиме ПИКИЧЯН

Музыкальная жизнь Ширака в 80-х годах 20-го века 217

Мариетта Хачатрян

Эпитет в повести В. Тотовенца “Жизнь на древнеримской дороге” 224

Сатеник ЕГИАЗАРЯН

Неологизмы в прозе Абига Авагяна 235

Арменуи АВАГЯН

Отображение грамматической категории рода в армянских именах и фамилиях 241

Анаит ОГАНЕСЯН

Араратский человек: мечта? 246

П у б л и к а ц и и с о о б щ е н и я

Арташес БОЯДЖЯН

Изменения социального состава населения Арм.ССР первой четверти XX века
(на примере Александрополь-Ленинаканского уезда) 250

Инга АВАГЯН

Случайные находки из некрополя селения Спандарян в Шираке 258

Кнарик АВЕТИСЯН

Внешнее и внутреннее убранство церквей Св. Семь ран и Св. Ншана города Гюмри 264

Андраник ДАКЕСЯН

Армянский арменоведческий журнал: вчера, сегодня, завтра 273

Асмик МАТИКЯН

Ашугские тексты фольклорного искусства, адресованные детям 281

Беник ВАРДАНИЯН

Упоминание фортификационных сооружений бассейна реки Ахурян
в средневековых письменных источниках 287

Информация 294

Резюме (на английском) 302

Contents

Articles

Mourat HASRATYAN

Achievements and Properties of Armenian Architecture From XVII-XVIII cc.....5

Ashot MANUCHARYAN

The Reflection of the Struggle against the Faulty Relationships Within the Church9

Karen MATEVOSYAN

Two New Scribe-Authors of the Ani Region19

Hamazasp KHACHATRYAN

Functional Classification of Fortifications

Larisa YEGANYAN

Clay Idol from Mets Sepasar ...34

Arsen HARUTYUNYAN

The Village of Horom and the Newly-Found Inscription of St. Hripsime Church44

Sargis PETROSYAN

Cradle of the Indo-European and Sumerian Storm God52

Arkadi AKOPOV

The Issue of Tayk's Identity in the Georgian Studies62

Ruslan KANDOR

Armenians in the Fighting Chronicle of the Circassian Mounted Regiment (1914-1916).....69

Stepan HASAN-JALALYAN

The Meeting of the Supreme Ruler of Artsakh-Khachen Jalal IV Hasan-Jalalyan
with the Shah of Iran Abbas I79

Hakob MURADYAN

The Administrative-Demographic Portrait of the Shoragyal County
(Western Shirak) in the Period of 1830-187784

Armen HAYRAPETYAN

The Illustration of the Activity of Alexandropol's "Fraternal Aid"
Committee in 1914-1916 in the Pages of Eastern- Armenian Press93

Gayane MAKHMOURYAN

Alexandropol of 1918-1920 in the Documents of the U. S. Department of State
and the National Archives of Armenia104

Karine ALEQSANYAN

The Problems of the Soviet Formation in the Province of Alexandropol after the Passing
Period from Revolutionary Committees to Councils114

Gevorg AYVAZYAN

The Social Idea of Alexandropol in the Context of the Armenian State Creation Ideology124

Hayk MELIK-ADAMYAN

German Travelers' Scientific and Cultural Studies in Shirak Region in XIX Century129

Arman Maloyan

Considerations on yet Another Ethno-Religious Group of Assimilated Armenians.....136

Karine BAZEYAN

Forms and Modes of Child Socialization in Alexandropol.....143

Sargis PETROSYAN, Lusine PETROSYAN

About the Cult of the Snake and the Child-Like Snake in the Regions Shirak and Vanand.....151

Contents

Karine SAHAKYAN, Rosa HOVHANNISYAN

The Creative City as the Bearer of National Identity and Values
(on the Example of Gyumri City)160

Targom AGHANYAN

Comparative Analysis of the Earthquakes in Leninakan in 1926 and in Spitak in 1988164

Ani HAYKAZUN GRIGORYAN

Typological and Artistic Features of the Monuments in Gyumri's Cemeteries173

Hasmik GALSTYAN

Evil Spirit (Tpgha) in Armenian Folk Beliefs and Superstitious Talks177

Marine KHEMCHYAN

Advising and Donor Bird in Kars Fairy Tales186

Ester KHEMCHYAN

The Usage of Curses, Threats and Blessings/Wishings in Kars Tales193

Liana GEVORGYAN

The Socio-Economic Reasons for Formation of Ethnographic Open-air Museums201

Hasmik HARUTYUNYAN

The Ashough Trade Union of Alexandrapol in the Memories of Ashough Khayat210

Hripsime PIKICHIAN

Musical Life of Shirak in the 80-s of the 20th Century217

Marieta KHACHATRYAN

Epithet in the Novel "Life on The Ancient Roman Road" Written by V. Totovents224

Satenik YEGHIAZARYAN

Neologisms in Abig Avagyan's Prose235

Armenuhi AVAGYAN

The Manifestation of the Category of Gender in Armenian Names and Surnames241

Anahit HOVHANNISYAN

A Man of Ararat. Is it a dream?246

Publications and Reports

Artashes BOYAJYAN

The Changes of Social Form of ASSA Population in the First Quarter of the XXth Century
(by the Example of the Province of Alexandrapol-Leninakan).250

Inga AVAGYAN

Casual Findings from the Necropolis of Shirak's Spandaryan Village258

Knarik AVETISYAN

Interior and Exterior Decoration of Gyumri Seven Wounds of the
Holy Virgin and St.Nshan Churches264

Antranik DAKESSIAN

The *Haigazain Armenological Review*: Past and Present and Its Prospects273

Hasmik MATIKYAN

Texts Addressed to Children in Ashough Folklore281

Benik VARDANYAN

On the Mentioned Sources of Fortification Buildings of the
Akhurian Basin in Medieval Historiography.....287

Scientific information294

Summary (in English)302

*Հայաստանի Հանրապետություն
Գիտությունների ազգային ակադեմիա
Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն*

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ. XIX. 2016

*Республика Армения
Национальная академия наук
Ширакский центр арменоведческих исследований*

НАУЧНЫЕ ТРУДЫ. XIX. 2016

*Shirak Centre of Armenological Studies
National Academy of Sciences
Republic of Armenia*

SCIENTIFIC WORKS. XIX. 2016

**Շապիկի առաջին եջին՝ Գյումրու քաղաքապետարանի նոր շենքը (2001-2010թթ.)
Ճարտարապետներ՝ Ա. Վարդանյան, Հ. Գասպարյան**

*Համակարգչային և գեղարվեստական ձևավորումը՝ Լ. Կոստանյանի
Խմբագրումը և սրբագրումը՝ Ռ. Հովհաննիսյանի, Յու. Հարությունյանի,
Հ. Մատիկյանի*

Ստորագրված է տպագրության՝ 29. 11. 2016

Շափարը՝ 320 էջ, թուղթը՝ A4, տպաքանակը՝ 200, գինը՝ պայմանագրային

**Գիտությունների ազգային ակադեմիայի
Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն
Հայաստան, Գյումրի, Վազգեն Սարգսյան 5
<http://shirakcenter.sci.am/>. E-mail: hkentrone@mail.ru.**

XIX
2016

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՀՀ ԶՈՒՆ ՇԻՐԱԿԻ ԽԱՅԱԳԻՏՈՒՄԿԱՆ
ԻՆՏԵԼԵԿՏՈՒԱԿՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆ

Գլուխքի 2016